

Joke de Wolf

Herinneringserfgoed en de overheid

Verhalen met tegenstrijdige emoties

Standbeeld van
Petrus «Peerke»
Donders in het
Wilhelminapark in
Tilburg, J.P. Maas,
1926. Fotografie:
John Scholte

De Muur van Mussert in Lunteren of het standbeeld van J.P. Coen in Hoorn zijn voorbeelden van herinneringsmonumenten, plekken of beelden die symbool staan voor een historische gebeurtenis of persoon. De waardering voor dergelijk herinneringserfgoed is echter niet in beton gegoten. Hoe gaat de overheid daarmee om?

Minister Van Engelshoven van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap presenteerde eind april haar nieuwe beleid op het gebied van erfgoed (Engelshoven 2020). ‘Nu met de Corona-crisis de nood aan de man is, gaat het in de eerste plaats om mensen en niet om dingen en stenen’, schrijft de minister aan het eind van haar brief aan de Tweede Kamer. Krap anderhalve maand later, terwijl op veel plekken de coronamaatregelen nog nauwelijks waren opgeschort, werden monumenten wereldwijd mikpunt van discussie, agressie en expliciete publieke verering. In de protesten tegen institutioneel racisme bleken standbeelden en gebouwen de meest bereikbare vijand of held.

Voor minister Van Engelshoven vallen deze monumenten onder de categorie ‘herinnerings-erfgoed’, een naam die is afgeleid van *lieu de mémoire* – herinneringsplaats – door de Franse historicus Pierre Nora begin jaren tachtig geïntroduceerd om het fenomeen te omschrijven waarbij een uiterst concreet en tastbaar voorwerp of een ruimte een symbool wordt. In Nederland zijn er tussen 2005 en 2007 in de vierdelige publicatie *Plaatsen van herinnering* vanuit die redenering 160 ‘geheugenplaatsen’ aangewezen (Wesseling et al. 2005-2007). Aan dit herinneringserfgoed is herdenkingscultuur gekoppeld.

Materiële metafoor

Vanaf eind 2017 deed de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) in opdracht van de minister verkennend onderzoek naar herinneringserfgoed. In eerder genoemde Kamerbrief lichtte ze dit toe. Ze vond het, na de verankering

van monumentenzorg in ruimtelijke ordening via bestemmingsplannen en omgevingsvisies, tijd worden voor een volgende stap, die de verbindende waarde van erfgoed onderstreept. Het huidige kabinet heeft in het Regeerakkoord immers aangegeven ‘te willen investeren in het beter zichtbaar maken en zo mogelijk toeganke-lijk maken van historische plaatsen in het land die het verhaal van onze geschiedenis vertellen’ (Engelshoven 2020, 1-2).

Erfgoed, denk aan een monumentale kerk of historische vesting, heeft doorgaans een praktische functie als gebouw of verdedigingswerk, en daarnaast vaak een kunst- of cultuurhistorische waarde. Herinneringsmonumenten ontleen hun bestaansrecht grotendeels aan hun symbolische betekenis. Een gebeurtenis of persoon is vluchtig. Door er een materiële metafoor, een gebouw, standbeeld of monument, aan te verbinden, krijgt de ramp, overwinning, held of martelaar een geografische en fysieke plaats.

Daarbij ging het tot ver in de 20ste eeuw vooral over standbeelden, waarvan er hier relatief weinig waren. Inmiddels zijn er 270 gedenktekens aangemerkt als rijksmonument, waaronder het *Nationaal Monument* op de Dam en de *Hollandsche Schouwburg* in Amsterdam en het *Graaf Adolfmonument* (Slag bij Heiligerlee) (Eerden et al. 2019, 17). ‘Nederland was geen makkelijk land voor beeldenmakers’, stelt Marita Mathijssen als ze beschrijft hoe aan het begin van de 19de eeuw werd omgegaan met stenen of bronzen herdenkingsmonumenten (Mathijssen 2013, 390). De Nederlandse protes-
tante kerken, die de boventoon voerden, →

The Beatles tijdens hun optreden in
veilinghal *Op hoop van zegen* in Blokker,
bij Hoorn, op 6 juni 1964.
© Collectie Historisch Blokker

moesten niets van helden- en heiligenbeelden hebben. Standbeelden van vorsten en keizers ontbraken. Pas in de jaren veertig van de 19de eeuw kwamen langzaam de eerste standbeelden. En opvallend vaak was er onenigheid tussen de initiatiefnemers. Zo zou Willem van Oranje als gevolg van een burgerinitiatief een beeld in Den Haag krijgen. Particuliere geldinzamelaars lieten een beeld maken van de Vader des Vaderlands op een sokkel staande, sprekend, als staatsman, met aan zijn voeten de hond die hem wekte toen de Spanjaarden hem probeerden te overvallen. Het staat nog steeds op het Plein. Koning Willem II, die aanvankelijk zijn medewerking had toegezegd, koos voor een andere interpretatie; hij liet een ruitersstandbeeld op het Noordeinde plaatsen: Willem, hoog gezeten op zijn paard, als krijgsman. Voor de financiering zorgde hij zelf.

Nog steeds ontstaan rond het aanwijzen, beschermen of plaatsen van een herdenkingsmonument voor een persoon of gebeurtenis discussies. Moet de overheid daarbij de leiding en verantwoordelijkheid nemen, of moeten burgers daarin vrij zijn? En mocht de betekenis ervan gaandeweg ter discussie komen te staan, wie bepaalt dan wanneer dat beeld verplaatst, aangepast, ontmanteld of vernietigd moet worden?

Actieve rol voor de overheid

Minister Van Engelshoven ziet hier een actieve rol voor de overheid. Ze wil blijven inzetten op 'gericht aanwijzen van monumenten en bescherming van erfgoed via de ruimtelijke ordening'. Ook wil ze meer aandacht besteden aan 'het vertellen van het verhaal van het erfgoed, zowel vanwege de betekenis voor de beleving als vanwege de kansen voor het behoud van het erfgoed' (Engelshoven 2020, 2).

Aan de standpunten en maatregelen van de minister ligt de *Verkenning herinneringserfgoed 2019* ten grondslag, dat de RCE in april 2019 aan de minister overhandigde (Eerden et al. 2019). De minister had de verkenning aangekondigd in 2016, bij de behandeling van de Erfgoedwet.¹ Er waren 'vragen uit de samenleving om onroerend erfgoed met name vanwege de herinneringswaarde aan te wijzen als rijksmonument', bijvoorbeeld de *Muur van Mussert* in Lunteren of de veilinghal in Blokker waar de Beatles

optraden (Ibid., 7). Ook waren er vragen om bepaalde beladen aspecten juist te ontdoen van erfgoedstatus, zoals een grafmonument in Roermond met nationaalsocialistische signatuur en het standbeeld van Peerke Donders in Tilburg. Dat beeld uit 1926 van deze missionaris (1809-1887) staat voor sommigen symbool voor de missie en zorg voor leprozen, voor anderen verbeeldt het de onderdrukking van de slaafgemaakte bewoners van Suriname.

Verhalen vertellen

De RCE schreef de verkenning op basis van literatuurstudie, gesprekken met vertegenwoordigers van de veertien belangrijkste bestaande herinneringserfgoedbeheerders of anderzijds betrokken partijen, zoals het Rijksvastgoedbedrijf, de Bond Heemschut, het Koninklijk Instituut voor Taal- Land- en Volkenkunde en het NIOD. Daarnaast was er een online enquête waar 176 respondenten op reageerden (Ibid. Bijlage 3). Volgens de RCE is de herinneringswaarde bij het erfgoed steeds belangrijker geworden. In de jaren zestig wogen vooral schoonheid, wetenschappelijke betekenis en cultuurhistorische waarde zwaar, nu kan ook de symbolische betekenis doorslaggevend zijn bij de toekenning van de erfgoedstatus. Veel betrokkenen hebben bij herinneringserfgoed aangegeven dat de traditionele erfgoedstatus niet volstaat, 'het verhaal van het monument moet worden verteld'. Dit leidt vervolgens tot meer waardering voor het monument (Ibid., 13-14). Zo ontstaan op initiatief van historici en betrokken Nederlanders steeds meer thematische routes langs historische plaatsen. De RCE noemt bijvoorbeeld *Koloniaal Erfgoed te Voet*, lokale gildewandelingen en het digitale initiatief *Mapping Slavery*, waarbij online actuele kaarten van steden in Nederland, Indonesië en de VS informatie geven over de (on)zichtbare sporen uit het koloniale tijdperk. Meer dan de helft van de respondenten van de enquête hoopt bovendien op actieve ondersteuning en initiatief vanuit de overheid, bijvoorbeeld 'als de samenleving het laat afweten' (Ibid., 14). Dat kan zijn bij de bescherming van minderheden en het organiseren van nationale herdenkingen, maar ook als het succesverhaal van de Nederlandse geschiedenis wordt herschreven door nieuwkomers (Ibid., 14 en Bijlage 3, 12).

Door nieuwe inzichten en ontwikkelingen in de samenleving is interpretatie van het herinneringserfgoed niet statisch. Zo kan de Amsterdamse grachtengordel, Werelderfgoed, en in de Nederlandse geschiedenisboeken lang beschouwd als ‘het toonbeeld van het succes van Nederlands koopmanschap in de Gouden Eeuw’, nu genuanceerd worden door ‘mensen die stellen dat de rijkdom niet alleen is verdiend met de handel in nootmuskaat en peper, maar ook met de slavenhandel en het werk van slaven op de plantages’ (Ibid., 14). Zowel de fysieke bescherming van het erfgoed, als de betekenisgeving verdienen aandacht.

Beladen erfgoed

De RCE nuanceert dit door te schrijven dat ‘eenzijdige aandacht voor alléén beladen erfgoed’ ook juist ‘irritatie bij andere groepen in de samenleving’ kan oproepen en daardoor polariserend kan werken. Soms moet de overheid het voortouw nemen, en zo ‘erkennen dat bepaalde herinneringen ertoe doen’ (Ibid., 15,17). Dat kan zij doen door bijvoorbeeld een qua architectuur niet unieke of uitzonderlijke, maar vanwege de rol in de geschiedenis van de Molukse gemeenschap wél belangrijke Molukse kerk in Appingedam als erfgoed te erkennen (Ibid., 12).

Ook op Europees niveau zou er behoefte zijn aan meer informatie over strategieën om met beladen erfgoed om te gaan. Tegelijkertijd vragen de geïnterviewden nadrukkelijk om een actieve betrokkenheid van de rijksoverheid: deels terughoudend, financieel of op het gebied van kennisontwikkeling, deels actief, ter voorkoming van het overschrijden van morele grenzen (Ibid., 17-19).

Door nieuwe inzichten en ontwikkelingen in de samenleving is interpretatie van het herinneringserfgoed niet statisch

Besluiten van de minister

Voor een dergelijke betrokkenheid van de overheid zijn besluiten van de minister nodig. In haar Kamerbrief benadrukt en herhaalt de minister de thema's die in de verkenning als belangrijkste naar voren kwamen, en volgens de respondenten meer aandacht verdienen: de Tweede Wereldoorlog, het slavernijverleden, het koloniaal verleden, het antisemitisme en jodenvervolgung (Engelshoven 2020).

In eerste instantie gaat het om gerichte subsidies. De minister reserveert 730.000 euro voor het netwerk van musea dat objecten uit de Canon van Nederland laat zien, het zogeheten Canonnetwerk. Dat is een samenwerkingsverband op initiatief van het Openluchtmuseum, waarbij in het begin in 2018 twaalf musea – van het Allard Pierson Museum tot het Watersnoodmuseum – betrokken waren. Inmiddels zijn het er 29. Met het geld kan het netwerk uitbreiden, kennis en ervaringen uitwisselen en delen, met, zo benadrukt de minister, ‘ook ruimte voor plaatsen die herinneren aan belangrijke thema's’, zoals het slavernijverleden en de Tweede Wereldoorlog (Ibid., 3).

Daarnaast gaat 1 miljoen euro naar het Mondriaan Fonds om projecten te ondersteunen die beladen geschiedenis zichtbaar en toegankelijk maken – in de vorm van digitalisering, routes, tentoonstellingen of onderzoek. In november 2019 hield het Fonds een eerste Open Oproep Beladen Geschiedenis, in maart werden de eerste honoreringen bekendgemaakt. Onder de uitgekozen projecten zijn een NTR-televisieserie met randprogramma over het koloniale verleden en de onafhankelijkheidsoorlog in Indonesië, een theaterproductie vanwege de 25-jarige herdenking van de genocide in Srebrenica, en een expositie, documentaire en rondleidingen van Stichting De Terugkeer, over de tot dusver onbekende geschiedenis van joodse werkkampen die de nazi's tijdens de Tweede Wereldoorlog rondom Amsterdam hadden ingericht.

Voor de Tweede Wereldoorlog is er bovendien een aparte regeling. Vanwege de viering van 75 jaar vrijheid heeft de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport een extra subsidie uitgetrokken van 15 miljoen euro waar officiële musea en herinneringscentra én zelfstandige initiatieven aanspraak op kunnen maken, bijvoorbeeld voor een verbouwing van een bestaand

erkend herinneringscentrum, vernieuwende presentatievormen over gebeurtenissen tijdens of vlak voor de Tweede Wereldoorlog, digitalisering en onderzoek. Ten slotte gaat er vier miljoen euro als incidentele financiële bijdrage naar het Netwerk Digitaal Erfgoed, zodat de verhalen achter de monumenten, essentieel bij het begrip voor en het in stand houden van herinnerings-erfgoed, toegankelijk worden en blijven.

Wat betreft de rijksmonumentenstatus zijn de meeste herinneringsmonumenten al erkend, stelt de minister: 'Dat geldt ook voor erfgoed dat een beladen karakter kent, erfgoed dat herinnert aan minder fraaie gebeurtenissen uit ons verleden of waar tegenstrijdige emoties mee verbonden zijn' (Ibid., 5). Ze wil, mocht er wel sprake zijn van aanwijzing van een toevoeging aan de lijst rijksmonumenten, zorgvuldig te werk gaan en 'de dialoog voeren met alle betrokken partijen'. Gezien de gebeurtenissen van de afgelopen maanden kan dat een grote opgave worden. ●

Literatuur

Bussemaker, M. (2016) 'Beleidsregel van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 25 juni 2016, nr. WJZ/1013167 (7544), inzake het aanwijzen van rijksmonumenten en het wijzigen van het rijksmonumentenregister, bedoeld in artikel 3.1, eerste lid, onderscheidenlijk artikel 3.4 van de Erfgoedwet (Beleidsregel aanwijzing rijksmonumenten en wijziging rijksmonumentenregister Erfgoedwet)'. In: *Staatscourant*, nr. 33906.

Eerden, M. van (et al.) (2019) *Erfgoed van betekenis: verkenning Herinnerings-erfgoed; een verkennend onderzoek naar de relatie tussen onroerend erfgoed en de herinnerings- en herdenkingscultuur in Nederland*. Amersfoort: Rijksdienst voor het cultureel erfgoed.

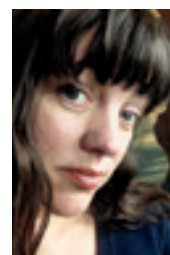
Engelshoven, I.K. van (2020) *Beleidsreactie verkenningen erfgoedthema's archeologie, militair erfgoed, herinnerings-erfgoed en erfgoed van na 1965*. Tweede Kamer 32820, nr. 351.

Mathijsen, M. (2013) *Historiezucht: de obsessie met het verleden in de negentiende eeuw*. Nijmegen: Vantilt.

Wesseling, H.L. (et al.) (red.) (2005-2007) *Plaatsen van herinnering* (4 delen). Amsterdam: Bert Bakker.

Noot

- 1 In de *Toelichting op de Beleidsregel Aanwijzing rijksmonumenten en wijziging rijksmonumentenregister Erfgoedwet* van 30 juni 2016 (Bussemaker 2016) kondigde de minister drie verkenningen aan: Post 65 (erfgoed van na 1965), herdenkings-, cultuur- en militair erfgoed, en Archeologie (Eerden et al. 2019, 21).

Joke de Wolf is kunsthistoricus en schrijver. Haar kunst- en cultuurkritieken staan regelmatig in dagblad *Trouw* en *De Groene Amsterdammer*.